

אתר דעת * לימודים * גיליון 16 * תש"פ * 2019/20

מפת אברהם בר-יעקב בהגדת אמסטרדם 1695

כאמצעי להעברת תכני ידע ומסורת

פלט בר סתו

מבוא

"והגדת לבנך" ... סדר הפסח הינו אחד האירועים המרכזיים במסגרת הפרקטיקה הדתית היהודית ולא בכדי הוא נחוג גם כיום כמעט בכל בית בישראל, דתי וחילוני כאחד. מקובל לראות את ליל הסדר כאירוע מחנך המנחיל ידע ומשמר מסורות לדור הבא, יהיו תכניו של הידע דתיים, הלכתיים, לאומיים, משיחיים או היסטוריים, ומקובל לראות בהגדה של פסח פרט ליפרוטוקול הטקסי, גם 'ספר לימוד' של אותם תכני ידע ומסורת שאמורים להיות מועברים במהלך הסדר. בהיותה 'ספר לימוד' המופנה בעיקר אל בני הדור הצעיר, מהווה עיצובה של ההגדה על הסמליות שבו, גורם משמעותי המסייע בהעברת תכני ידע ומסורת. הגדות אשר צרפו מפות של ארץ ישראל זכו לעיצוב נאה יותר אך גם, ובעיקר, זכו לערוץ נוסף כאמצעי להעברת אותם תכנים.

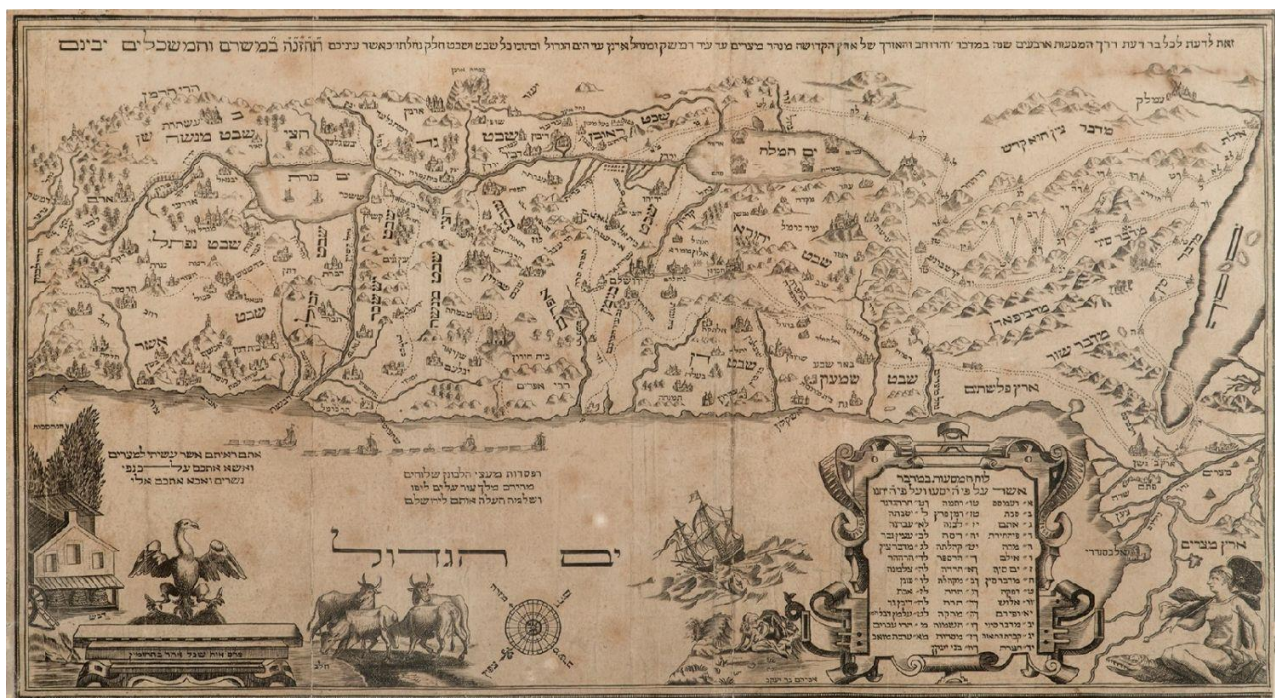
חוקרים ורבנים רבים הדנים בנושא מהות החג ומנהגיו, מדגישים את תרומתה של ההגדה בכלל ושל מפות המשולבות בה בפרט, בהיבט החינוכי בהיותם כלי להעברת תכני ידע ומסורת. קריאה מודרכת במפה, מהווה אירוע אינטימי בו זוכה הילד למלא תשומת ליבו של המבוגר המורה לו את רזי המפה ותכניה, ומהווה הזדמנות לחידוד נושאים ורעיונות שעולים במהלך הסדר. קריאה במפה, המצוירת על פי קוד גרפי שאינו שכית, תוך עיון בפרטיה ובתכני האיורים הסמליים שבה, מהווה גורם עניין, גירוי ואף אתגר אינטלקטואלי. המפה על תכניה מהווה מרכיב חשוב בהיותה "צינור" העברה בין דורי של ערכי הסדר, הסבריו ופרושו. המפות הינן גם אלמנט עיצובי המסייע בשמירה על ערנותם, עניינם וריכוזם של הילדים.

החיבור להלן יסקור את תפקידה של המפה בהגדה של פסח ככלי להעברת תכני ידע ומסורת בעיקר לדור הצעיר, אך לא רק. הנושא יבחן בעזרת המפה של אברהם בר-יעקב אשר שולבה בהגדת אמסטרדם משנת 1695. מפה זו נבחרה בגין היותה המפה העברית הראשונה המודפסת המשולבת בהגדה של פסח, בגין שפע הרעיונות והתכנים שבה וכן בגין חשיבותה אשר באה לידי ביטוי בתפוצתה והשפעתה על הדורות הבאים.

מפת אברהם בר-יעקב, אמסטרדם 1695 - רקע

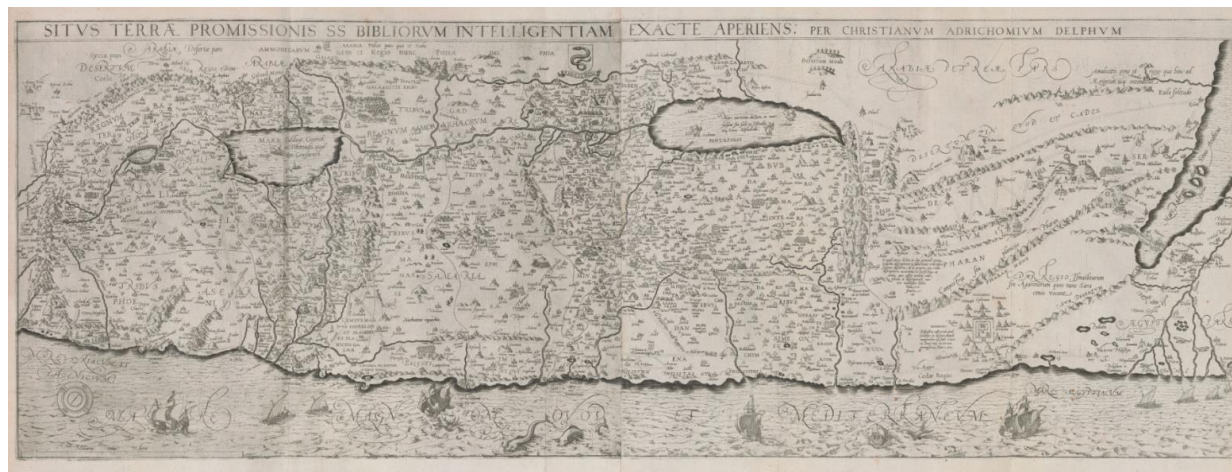
מפת אמסטרדם הינה המפה העברית הראשונה המודפסת המשולבת בהגדה של פסח. המפה הופיעה לראשונה במהדורת 1695 של הגדת אמסטרדם ובהמשך גם במהדורות נוספות שלה עד שנת 1810. משרטט המפה, כמו גם את שאר האיורים שבהגדה, היה כפי שכתוב בדף השער של ההגדה, גר הצדק, 'אברם בר-יעקב ממשפחת אברהם אבינו' - כומר גרמני שעבר להתגורר באמסטרדם, שם התגייר ועבד בבית דפוס יהודי, בעיקר בהכנת ציורים והתקנת גלופות עבורם כמו גם עבור המפה הנדונה.

וילנאי טוען כי בר-יעקב התבסס על מפה מוקדמת של הקרטוגרף כריסטיאן ואן אדריכום משנת 1590, וזאת הן בגין הדמיון בניהן, הן בגין העובדה כי מפה זו של אדריכום היוותה אבן דרך בקרטוגרפיה של א"י והשפיעה רבות על קרטוגרפים במשך דורות, והן בגין העובדה כי רוב מפותיו של אדריכום הודפסו באמסטרדם, מה שהקל על בר-יעקב להשיג אחת.¹

מפת אברהם בר-יעקב, מתוך: הגדה של פסח, אמסטרדם, 1695

¹ וילנאי זאב, המפה העברית של ארץ ישראל, החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה, 1968, עמ' 16

Christian van Adrichem, *Situs Terræ Promissionis SS bibliorum intelligentiam exacte aperiens*, 1590

רובין חולק על דעתו של וילנאי וטוען כי בר-יעקב התבסס על גרסאות מאוחרות יותר שלה, דוגמת זו של הונדיוס-יאנסון. הוא מתבסס על קירבה חזקה יותר למתאר קו החוף הדרומי המתעקל מערבה ועד הדלתה של הנילוס וכן למראה ים סוף, לאיים שבו וכן למראה הדלתה של הנילוס. רובין מוסיף טענה נוספת לקרבה זו דווקא למפת הונדיוס-יאנסון והיא דמויות משה ואהרון אשר מופיעות בעמוד השער של ההגדה ואשר נראות כמתבססות על דמויות משה ואהרון במפת הונדיוס-יאנסון.² בכל מיקרה, לאור העובדה כי מפתו של אדריכום שימשה כאמור דגם ליוצרים רבים, קשה עד בלתי אפשרי לדעת איזו מהן בדיוק הייתה מונחת לפני בר-יעקב ואולי אף יותר מאחת.

² רובין ריכב, צורת הארץ, יד יצחק בן צבי, ירושלים, 2014, עמ' 110

מפת 'אנסון על פי אדריכום, 1662

מפת אברהם בר-יעקב כאמצעי להעברת תכני ידע מסורתיים

בכותרת מפה זו נכתב: 'זאת לדעת לכל בר דעת דרך המסעות ארבעים שנה במדבר והרוחב של ארץ הקדושה מנהר מצרים עד עיר דמשק ומנחל ארנון עד הים הגדול ובתוכו כל שבט ושבט חלק נחלתו כאשר עיניכם תחזנה במישורים והמשכילים יבינם', קרי, לכאורה מפה זו מתיימרת להציג ולהמחיש את הרעיונות המסורתיים הנדונים סביב שולחן הסדר – יציאת מצרים, מסע בני ישראל במדבר ותיאור הארץ המובטחת.

פרט להצהרה על ייעוד המפה, מלמדת כותרת המפה גם על שנת ההדפסה – זאת ניתן ללמוד מגרשיים המופיעות מעל האותיות 'ת', 'י', 'ה' שבמילה 'תחזנה' המופיעה בהדגשה. ערכן של אותיות אלו בגימטריה הינו 455 (400 + 50 + 5), אליו יש להוסיף 1240 המסמל את שנת מעבר האלף לפי הספירה היהודית, 5000 שנה לבריאה, ומכאן 1695. במהדורות מאוחרות יותר הוספו גרשיים מעל אותיות אחרות בכדי להתאים את החישוב הגימטרי לשנת ההדפסה.

המונח 'עיניכם תחזנה במישורים' הינו פרפרזה על 'עֵינֶיךָ, תִּחְזְּנָה מִיִּשְׁרָאִים' (תהילים, יז, ב) ויחד עם הצפנת תאריך ההדפסה מהווה הזדמנות ראשונה להנחלת רזי הגימטריה לדור הצעיר ודוגמא לשימוש במקורות הקנוניים של התרבות היהודית.

המפה משמשת אביזר חזותי המאפשר להבין את מסלול נדידתם של בני ישראל בעת היציאה ממצרים ומעצים את חווית העיסוק בו. ניתן לראות במפה את מסלול הנדודים המיוצג על ידי צמד קווים מקווקווים וכן את ארבעים-ואחת התחנות במסעם, כפי שמופיעות בספר במדבר לג. תחנות אלו ממוספרות במפה באותיות עבריות, א-מא, כאשר המפתח להן נמצא בקרטוש שבתחתית המפה (קרטוש הינה מסגרת מעוטרת הנמצאת במפות עתיקות ומשמשת לריכוז מידע ביבליוגרפי או אחר הקשורים למפה).

בר-יעקב ניסה להיצמד למונחים מקראיים והקפיד לפרט בהגדרותיו את קטעי המדבר השונים – מדבר סין, מדבר שור, מדבר סיני, מדבר פראן ואף מדבר צין הוא קדש. בר-יעקב גם השתדל לפרט חבלי ארץ נוספים המוזכרים במקרא דוגמת ארץ פלשתים או מקום משכנם של העמלקים. להמחשת אירועים במהלך המסלול, משולבות בו גם שתי מיניאטורות, האחת מתארת את נפילת המן בעת הימצאותם של בני ישראל במדבר סין והשנייה מתארת את מזבח שתיים-עשרה האבנים אשר בנו בני ישראל לאחר חציית הירדן בקרבת יריחו (יהושע ד, ב-ח).

מפת אמסטרדם, הגדלה – מזבח 12 האבנים

מפת אמסטרדם, הגדלה – נפילת המן

לא כל האיורים מובילים לתובנה ישירה וחלקם משמשים להעברת ידע מורכב מעט יותר של מחלוקות או מסורות הלכתיות, דוגמא לכך הינו איור חציית ים סוף. ניתן לראות כי באיור מוצגות שתי דרכים אלטרנטיביות. דרך אחת חוצה את הים ישירות, כדברי הפסוק: "וַיָּבֹאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם, בַּיָּבֵשָׁה..." (שמות יד, כב). הדרך השנייה עוקפת את ים סוף ממזרח, דרך היבשה לאחר כניסה קצרה לתוכו. נתיב זה משקף את אגדה תלמודית לפיה היססו בני ישראל להיכנס לים סוף עת נמצאו בין הפטיש, הוא ים סוף, לבין הסדן, הוא צבא מצרים. פרשנות בעלי התוספות שהתקבלה גם על דעת פרשנים מאוחרים יותר היא שבני ישראל נכנסו אכן לים, הלכו בו מהלך חצי עיגול צפונה ואז יצאו ליבשה והקיפו את קצהו המזרחי של הים דרך היבשה. הציור משקף אם כן את המובא במסכת ערכין שבתלמוד הבבלי וכן את פרשנות בעלי התוספות שם.

מפת אמסטרדם, הגדלה - חצית ים סוף

בתיאורים אלו של יציאת מצרים ומסלול נדודיהם של בני ישראל במדבר מהווה המפה אמצעי להעברת סיפור יציאת מצריים, כשהמחשת האירועים ועיגונם במציאות גיאוגרפית, מייצרת עוגן 'מדעי' לתיקוף התרחשותם של האירועים. חלק מהאירועים מועברים באופן פשטני בו המפה משמשת כלי נוסף על הטקסט לצורך העברת והמחשת אותן מסורות, וחלק מהאירועים מועברים באופן מורכב יותר בו המפה משמשת כלי להעברת התכנים אך גם משמשת ככלי להמחשת המחלוקת ההלכתית סביבם, דוגמת אירוע חציית ים סוף.

המפה משמשת גם לתיאור והמחשת הארץ המובטחת - משורטט מבנה הארץ על פרטיה העיקריים : הים הגדול במערב, ים כנרת, הירדן וים המלח במזרח, מתוארת חלוקת הארץ בין השבטים ומתוארות הערים המוזכרות בספר יהושע בשטחי נחלות השבטים. משולבים במפה גם אירועים מקראיים נוספים - ניתן לראות בים המלח את ארבע ערי הכיכר עולות בלהבות על פי הכתוב : "וַיִּשְׁקֹף, עַל-פְּנֵי סֹדֶם וְעִמְכָּה, וְעַל-כָּל-פְּנֵי, אֶרֶץ הַכְּפָר ; וַיֵּרָא, וַהֲיָה עָלָה קִיטֹר הָאֶרֶץ, קִיקִיטֹר, הַכְּבָשָׁן" (בראשית יט, כח) וכן ניתן לראות כמיניאטורה נוספת את מרכבתו של יעקב היורד מצרימה.

מפת אמסטרדם, הגדלה - ים המלח מפת אמסטרדם, הגדלה - נתיב הירידה מצרימה

גם מחוץ לגבולות הארץ ניתן לזהות איורים שונים אשר שולבו על גבי המפה וגם איורים אלו משמשים 'סוכני ידע' להמחשת אופייה של הארץ ואירועים הקשורים למסורת היהודית. ציור של ארבע פרות בשילוב ציור של כוורות דבש ממחיש את היותה של הארץ 'זבת חלב ודבש'. בים התיכון ניתן לראות דוברות הנושאות ארזים מן הלבנון לבנית מקדש שלמה בהתאם לכתוב: "וַיִּשְׁלַח חִירָם אֶל-שְׁלֹמֹה לֵאמֹר שְׁמַעְתִּי אֶת אֲשֶׁר-שָׁלַחְתָּ אֵלַי אֲנִי אֶעֱשֶׂה אֶת-כָּל-חֲפָצְךָ בְּעָצִי אֲרָזִים וּבְעָצֵי בְרוֹשִׁים: עֲבָדִי יֵרְדוּ מִן-הַלְבָּנוֹן יָמָּה וְאֲנִי אֲשִׁימָם דְּבָרוֹת בָּיִם עַד-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-תִּשְׁלַח אֵלַי" (מלכים א' ח' כב-כג).

איורים אלו מהווים עירוב אל-היסטורי של אירועים המתפרשים על פני אלפי שנים, והעיון בהם מקביל למעשה לקריאה בתנ"ך. איורים אלו גם הם משמשים ככלי להעברת ידע על אירועי המקרא והמחשתם, רק שהפעם הידע רחב יותר ואף גולש מתחומם של אירועי הפסח. גם הפעם, עיגון האירועים על גבי מפה, מעניק להם את הערך המוסף אל מול הטקסט המקראי והופך אותם לנוכחים בתפיסת הקורא, מעצים את חווית הבנתם ומסייע לקבלתם ולצריכתם כתכני ידע.

מפת אברהם בר-יעקב כאמצעי להעברת תכני ידע אסכטולוגיים

יציאת מצריים מזוהה במסורת כדוגמה הראשונה לגאולה שהתממשה, ולכאורה עצם העיסוק הממוקד בה במפה מהווה רמז אסכטולוגי לגאולה נוספת שתתרחש באחרית הימים. שטרן מצביע על רמזים מורכבים יותר לתכנים אסכטולוגיים אותם לטענתו שילב בר-יעקב בכותרת ובמפה. המשך המשפט המודגש שבכותרת, 'והמשכילים יבינם' לקוח מתוך דניאל, יב, י. הפרק עוסק באחרית הימים ובאבחנה בין הרשעים אשר לא יבינו את פשר אחרית הימים לבין הצדיקים אשר יבינו אותם. שטרן קושר משפט זה עם ציור הנשר פרוס הכנפיים המופיע בצידה השמאלי התחתון של המפה ולכיתוב שמעליו: 'אתם ראיתם אשר עשיתם למצרים ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי' הלקוח מספר שמות טז, ד. שטרן מזהה כאן רמז לקשר אסכטולוגי בין אחרית הימים המתוארת בדניאל לבין הבטחה אלוהית לגאולה עתידית כהמשך לדגם הגאולה הראשונה שהתרחשה ביציאת מצריים. שטרן חוזר שוב לפסוק, 'עֲיִינֶיךָ, תִּתְּחַזְּקֶנָּה מִיִּשְׂרָאֵל' וטוען כי פרט לקידוד שנת ההדפסה, נבחר דווקא פסוק זה בהדגישו את הרמז האסכטולוגי שיתחוויר למשכילים. שטרן טוען גם כי רמזים אלו שולבו במפה בגין אמונתו של אברהם בר-יעקב בגאולה הקרובה, אמונה שייתכן והיא בין היתר תוצר לתנועת השבתאות [המפה הודפסה כעשרים שנה לאחר מותו של שבתאי צבי] ולעובדה כי אמסטרדם הפכה למוקד בצפון אירופה, הן לתומכי שבתאי צבי והן למתנגדיו.³

אבקש להציע כאן השלמה לסברה זו בהקשר לשני רעיונות נוספים הנמצאים במפה. הראשון הינו האזור בדמות האשה הרוכבת על תנין כפי שנראית בצידה הימני התחתון של המפה. דמות זאת הייתה מקובלת

³Stern David, *Messianic Cartography in the 1695 Amsterdam Haggadah*, Studia Rosenthaliana, Vol. 42/43, Reading Texts on Jews and Judaism in the Low Countries, Peeters Publishers (2010-2011), pp. 58-61

לייצוג אפריקה בייצוגים גרפיים בחיבורים ומפות עולם, כשהתנין במיוחד הווה סמל ליאור ולמצרים עצמה. ייצוג זה הינו עתיק יומין, מופיע עוד במטבעות רומיים ואף בספר יחזקאל : '...פְּרָעָה מְלֶכֶת-מִצְרַיִם הַתְּנִינִים הַגְּדֹל הַרְבֵּץ בְּתוֹךְ יְאֲרֵיו...' (יחזקאל, כט, ג).

ניראה כי הסיבה שבר-יעקב בחר דווקא באיור זה, והאופן בו הוא מוקם בצידה האחד של המפה כשהאשה מביטה אל הנשר הנמצא בצידה האחר של המפה ואשר מביט חזרה אליה, היא כי איור זה יוצר המחשה של מסר הגאולה שאב-הטיפוס שלה הוצג במצרים ועתידה להתרחש שוב. חיזוק לסברה זו מעניק גם פרק יב מספר דניאל, ממנו נלקחה המובאה שצוינה, בגין האזכור בפרק זה לשני האנשים העומדים על שפת היאור ותוהים על פשר אחרית הימים (דניאל יב, ה-ז). אם נרצה, אזי נראות המצב טרם הגאולה מגולמת בדמותו הארצית של התנין בעוד הנשר מסמל את שמימיות מצב הגאולה והדרה.

רעיון נוסף הינו כיוון הכוונת המפה - המפה מוכוונת כשהמזרח בחלקה העליון. אמנם כיוון זה מופיע במפות עליהן התבסס בר-יעקב, אך הוא יכול היה באותה מידה להתבסס גם על אחרות. להצעת, זו לא בחירה סתמית, המזרח מהווה את הכוון העיקרי במפת הרוחות, הוא מסמל את זריחת השמש ולא בכדי נקרא 'קדם' מלשון קדימה. למזרח גם משמעות דתית - התפילות מוכוונות מזרחה והוא אף מסמל את מיקומו של גן העדן על פי האמונה, במסופוטמיה. אם אבקש לכרוך כיוון זה להקשר האסכטולוגי, הרי שאני מזהה בהכוונה זו משום מסר אופטימי המאפשר להישיר מבט קדימה בתקווה.

קל לקבל את עובדת הימצאותם של רעיונות אסכטולוגיים במפה זו - רעיון הגאולה היה שכיח בקרב קהילת אמסטרדם שרבים מחבריה, בני הקהילה הפורטוגלית, חוו את הגאולה הפרטית שלהם במעבר לאמסטרדם. אך מעבר לכך, הרעיון משקף את הגאולה הפרטית של אברהם עת התגיייר - לא בכדי הוא רשם את שמו בתחתית המפה, דבר שלא היה מקובל בזמנו, כאילו רצה לשייך את מסריו להיסטוריה האישית שלו ובכך להדגישם.

מפת אברהם בר-יעקב כאמצעי להעברת תכני ידע בהקשר לפולמוס הדתי עם הנצרות

במאמר מרתק משווה יובל בין ההגדה של פסח לפסחא הנוצרית וטוען לשני נרטיבים שונים לאותו החג אשר התפתחו על רקע מתחים בין שתי הקבוצות היריבות - הנצרות עסקה בניסיון לסטש את מוצאו היהודי של החג והיהדות בתגובה ניסתה דווקא להדגיש את מוצאו היהודי של החג ולשלול פרשנויות נוצריות בהקשרו. ההגדה לראיתו, היא סוג נוסף של ספרות הפולמוס המגלמת ניסיונות אלו.⁴

ניתן לזהות במפה זו עקבות ל'גיור' מקורותיו הנוצרים של בר-יעקב וניתן לראות בכך חלק מאותו פולמוס בין דתי. היבט הגיור הטריטוריאלי הינו ייצוג המפה בשפה העברית כמו גם ייצוג קנה המידה בעברית וביחידות מידה עבריות - פרסאות, כפי שניתן לראות על גבי לוחות האבן המצוירות מתחת לדמות הנשר.

ניתן לראות את היבטי הגיור גם בייצוגם של רעיונות יהודיים הלכתיים דוגמת המחלוקות סביב נתיב חצית ים סוף, אשר לא נמצא עדות לגביהן במפות נוצריות, או לחילופין הסרת אזכורים לאירועים נוצריים דוגמת הסרת ציור תהליך השתנותו של ישו על הר התבור, כפי שמופיע במיניאטורה במפת יאנסון, הסרת דמויותיהן

⁴ יובל ישראל יעקב, "הפוסחים על שני הסעיפים" ההגדה של פסח והפסחא הנוצרית, תרביץ, תשרי-כסלו תשנ"ו, המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל, עמ' 5-7

התינוקות של הכרובים, דמויות המקובלות באומנות הנוצרית וגם הן מופיעות אצל יאנסון וכן החלפת זר הפירות במפת יאנסון, המסמל את שפעת הארץ, במוטיב יהודי – ארץ זבת חלב ודבש.

היבט רדיקאלי יותר בא לידי ביטוי בבחירת האיורים הרעיוניים הנלווים למפה. דוגמא לכך הינה הסרת דמויותיהם של משה ואהרן כפי שמופיעות במפת יאנסון. המפה כפי הנראה אכן שימשה כמקור לבר-יעקב ומעידות על כך דמויותיהן של משה ואהרן אשר אמנם הוסרו ממפת בר-יעקב, אך שולבו בשער הגדת אמסטרדם שעוצבה על ידו ומזכירות בעיצובן את הדמויות שעל גבי מפת יאנסון.

הפרשנות הטיפולוגית (מהמילה היוונית Typos, תבנית) אפשרה לנוצרים לעגן במקרא את הבשורה הנוצרית והיותה בסיס לתיאולוגיה הנוצרית. לפי שיטה זו, מאורעות העבר המתוארים במקרא, נתפסים כתבנית מקדימה, פרוטו-טיפוס, לאירועים המתגשמים בברית החדשה. הפרשנות הטיפולוגית אינה רק התרפקות על העבר, משמעותה עמוקה בהרבה, היא הבסיס לבשורת הברית החדשה, היא ההוכחה לסדר העולמי החדש. אירועי העבר הנטועים בהיסטוריה של עם ישראל, מתגשמים בברית החדשה ובמשיחה. משה, הוא על פי הפרשנות הטיפולוגית אב-טיפוס לישו – משה אשר כרת את הברית הישנה, כמנבא את ישו מבשר הברית החדשה.

הסרת דמותו של משה מהמפה ושילובו במקום אחר בהגדה, יש בה משום אמירה פולמוסית – גם שלילת הפירוש הנוצרי וגם החזרת ה'בעלות' על דמותו וסמליותו של משה. אם נרצה, אזי זו המחשה ל'היסטוריה שכנגד' לפי תפיסתו של פונקנשטיין, המהווה לשיטתו כלי בפולמוס, בעזרתו מנסה צד אחד לשלול מהצד השני את זהותו, תוך שהוא מנצל לטובתו את המקורות האמוניים על הצד השני.⁵ ראוי לציין כי הסרת משה מהמפה יכולה גם לשקף את התפיסה הרעיונית המקובלת להסבר הדרתו של משה מהטקסט בהגדה – הדגשת פועלו של ה' לבדו בגאולת מצריים, לא בסיוע מלאך, לא בסיוע שרף ולא בסיוע משה.

דמותו של יונה הנביא מופיעה פעמיים על גבי המפה – פעם אחת כשהוא מושלך מהאנייה לים במטרה להשתיקו ואז נבלע על ידי הלווייתן ופעם שנייה עת הוא יוצא מבטן הלווייתן אל החוף. גם יונה הנביא משמש כפרוטו-טיפוס לישו – שלושת הימים בהם שהה יונה הנביא בבטן הלווייתן ויציאתו ממנו, מהווים ע"פ הפרשנות הטיפולוגית הנוצרית, פרה-פיגורציה, קדם התגלות, לישו ששהה שלוש ימים בקברו במערה טרם חזרתו לתחייה. דמותו משמשת בשל כך, מוטיב מקובל ברבות מהמפות הנוצריות של ארץ ישראל והופיעה גם במקורות שעמדו לפני בר-יעקב.

לא ברור מדוע בחר בר-יעקב להשאיר את דמותו על גבי המפה, אך עצם העובדה כי הוא בחר להציגו פעמיים וזאת באופן חריג מול כלל מפות ארץ ישראל, עבריות ונוצריות כאחד, יש גם בה משום אמירה של 'החזרת הבעלות' על דמותו, אמירה שבאה לידי ביטוי בחופש להחליט היכן, באיזה הקשר ובכמה אופנים תוצג דמותו על גבי המפה. איורים גרפיים במהותם הינם כלי חזק בויכוח בין תרבותי מעצם העובדה כי הם משוחררים מתלות כובלת לשפה, ונוכחותם או העדרם מייצגת באופן ישיר את קבלת או דחיית משמעותם הסמלית.

סיכום

⁵ Amos Funkenstein, *Anti-Jewish Propaganda: Pagan, Medieval and Modern*, Jerusalem Quarterly 19, Spring 1981, pp. 56-72 and, *Perceptions of Jewish History*, Berkeley, Calif., 1993, pp. 36-40, 169-201

מפות המשולבות בהגדות פסח מהוות אמצעי להעברת תכני ידע ומסורת - ידע גיאוגרפי והיסטורי אודות אירועים לאומיים לאורך שנות קיומו של עם ישראל וכן ידע דתי והלכתי הנוגע לספרות הקנונית. אך לא רק, המפות משמשות גם להעברת תכנים הנוגעים לרעיונות אסכטולוגיים ואף לפולמוס עם הנצרות. המפה אפשרה קיומו של שיח מרתק סביב שולחן הסדר, גם אל מול הילדים וגם בין המבוגרים והיותה למעשה 'מצע לדיון' שיכול היה להמשך אל תוך הלילה.

המפה הופכת את ארץ ישראל למוחשית יותר ובזכות הרעיונות האסכטולוגיים אולי אף קרובה יותר ומעניקה בזכות כך לפסוק 'בשנה הבאה בירושלים' משמעות עמוקה בהרבה.

ביבליוגרפיה

- וילנאי זאב, המפה העברית של ארץ ישראל, החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה, 1968
- יובל ישראל יעקב, "הפוסחים על שני הסעיפים" ההגדה של פסח והפסחא הנוצרית, תרביץ, תשרי-כסלו תשנ"ו, המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל, עמ' 5-28
- רובין ריכב, צורת הארץ, יד יצחק בן צבי, ירושלים, 2014
- Funkenstein Amos, *Anti-Jewish Propaganda: Pagan, Medieval and Modern*, Jerusalem Quarterly 19, Spring 1981
- Funkenstein Amos, *Perceptions of Jewish History*, Berkeley, Calif., 1993
- Stern David, *Messianic Cartography in the 1695 Amsterdam Haggadah*, Studia Rosenthaliana, Vol. 42/43, Reading Texts on Jews and Judaism in the Low Countries, Peeters Publishers (2010-2011), pp. 43-63